

BEVEZETÉS

A Vajdaságon átsöprő 1944–45-ös terrorhullám emberek ezreinek életét oltotta ki. Az impériumváltást követő megtorlás különös kegyetlenséggel érintette a bácskai Tisza mentét, ahol a magyarság alkotta a lakosság többségét.

A XX. század tragikus történései – az I. és II. világháború, valamint az 1944–45-ös véres események – létezésének alapjaiban rengették meg az itt élő magyarságot. A kialakult állapotot tetézte az 1990-es évek délszláv háborúi okozta tömeges elvándorlás és a hatványozottan tapasztalható negatív demográfiai mutatók; mindezek magyarázhatják a vajdasági magyarság napjainkban tapasztalható, szinte megállíthatatlannak tűnő népességfogyatkozását.

Szerzőtársammal egyetértésben döntöttünk úgy, hogy kutatásaink első szakaszának fókuszába a bácskai Tisza mente északi térségét, a mai Magyarkanizsa¹ község területét állítjuk, amelyhez Horgos, Martonos, Magyarkanizsa, Adorján, Oromhegyes és Tóthfalu települések tartoznak. Erről a vidékről 1944-ben néhány száz – zömében magyar nemzetiségű polgár – vált a kommunista hatalom által végrehajtott megtorlás áldozatává. Már az áldozatok számának ténye is megdöbbentő, azonban még megrázóbb az, amikor az egyes áldozatok személyes sorstragédiáját vesszük górcső alá. Meggyőződésünk, hogy ez célravezető módszer az 1944–45-ös megtorlások teljes körű és tárgyilagos megismeréséhez, és ez az a módszer, aminek eszközeivel az elkövetkezőkben is folytatni kívánjuk kutatómunkánkat.

A vizsgált területről 16 olyan személyt választottunk ki, akiket 1944-ben likvidáltak. A kiválasztás nem volt teljesen véletlenszerű. Megpróbáltunk úgy válogatni, hogy olyan emberek is bekerüljenek, akik egy-egy település meghatározó személyiségei voltak. Így került be a három katolikus pap: Szabó Dénes tóthfalusi, Virág István horgosi és Werner Mihály martonosi plébános. De ezért került be Bakota Antal adorjáni tanító is, aki után – lévén, hogy felesége már korábban elhunyt – nyolc árva gyermek maradt. Ok nélküli lemészárlásuk iskolapéldája annak, hogy a jugoszláv kommunista hatalom – közvetlenül a hatalomváltást követő napokban – hogyan viszonyult a nemzeti kisebbségekhez. Törd meg, akkor uralkodhatsz felette, üzd el a papját és a tanítóját; ha nem akar menekülni, akkor öld meg.

A kiválasztottak közé felkerültek egyszerű, hétköznapi emberek is: vagyontalanok és vagyonosak is. Mivel a térségben likvidált áldozatok zöme férfi volt, ezért az esetünkben kiválasztott 16 személy közül is 15 férfi és 1 nő. Arra is törekedtünk, hogy – noha az áldozatok száma településenként változó – valamennyi településről legyen legalább 1-2 áldozat, hiszen így egy-egy személy történetén keresztül elbeszélhetőek, bemutathatóak a településen 1941 és 1944 között történt események is.

Az egyes áldozatok személyes történetének bemutatásánál arra törekedtünk, hogy a rendelkezésre álló forrásanyagból építkezve ötvözzük a „beszélt történelmet” (oral

1 A helységneveket minden alkalommal a ma használatos elnevezésükkel közöljük.

history) és a levéltárakban őrzött iratanyagokban fellelhető adatokat. Valamennyi forrásként felhasznált dokumentumot tárgyilagos és elfogulatlan forráskritikával értékeltük rámutatva gyakori ellentmondásaikra, következetlenségeikre.

Az interjúk zöme – szerzőtársam gyűjtésében – még az 1990-es években készült, korabeli – akkor még életben lévő – szemtanúk megszólaltatásával: egy részük korábban már meg is jelent kötet formájában.² Ezek az interjúk – a levéltári kutatásokból származó, az eseményekre vonatkozó iratok hozzácsatolásával – sok esetben más megvilágításba kerültek, új értelmezést nyertek.

A levéltári kutatások két levéltárban: az újvidéki székhelyű Vajdasági Levéltárban (VL) és a Zentai Történelmi Levéltárban (TLZ) folytak.

A Vajdasági Levéltárban legnagyobb figyelmet az F. 183-as jelzetű levéltári fondnak szenteltük, amely az újvidéki székhelyű Megszállók és Támogatóik Háborús Bűncselekményeit Vizsgáló Vajdasági Bizottság³ 1944 és 1948 között keletkezett irategyüttesét tartalmazza. Ez a levéltári fond – több más iratfajta mellett – tartalmazza a háborús bűncselekményeket kivizsgáló bizottsághoz eljuttatott feljelentéseket, az általa felvett jegyzőkönyveket, a meghozott határozatokat és az összeállított névjegyzékeket.

A Zentai járás területén a jugoszláv katonai közigazgatás idején lejátszódott események – korábbi kutatómunkánk alapján – már ismeretesek voltak számunkra, ezért az egyes áldozatok történetének kontextusba helyezése nem okozott gondot.⁴

A zentai levéltárban az F. 127-es jelzetű levéltári fond volt kiemelten fontos, amely a Zentai Járásbíróság⁵ 1945 és 1962 között keletkezett iratanyagát tartalmazza. A bíróság levéltári anyagából különösen fontosak voltak a holtta nyilvántási és a vagyonelkobzási eljárások iratai.

A kutatómunka eredményeként a bírósági iratok között bukkantunk rá a töredékesen megőrzött hadbírószági iratanyagra; a megtalált dokumentumok a Zentai járás területéről származó, hadbírószági büntetőeljárás alá vont személyekre vonatkoznak.

A zentai levéltárban fontos források a közigazgatási szervek iratai is. Ezek közül a számunkra kiemelten fontos volt az F. 132-es jelzetű fond, amely a Zentai Járási Népbizottság⁶ 1945 és 1959 között, valamint az F. 115-ös, amely a Magyarokiszai Községi Népbizottság⁷ 1944 és 1970 között keletkezett iratait tartalmazza. Ezekben az irategyüttesekben nagy horderejűek voltak azok az 1945-ből származó dokumentumok, amelyek a „felszabadulást” követő időszakban eltűnt személyek bejelentésére vonatkoztak.

2 Bővebben lásd Forró Lajos: *Jelöletlen tömegsírok Magyarokiszán, Martonoson és Adorjánon*. Szeged, 1995 és Forró Lajos: *Jelöletlen tömegsírok Magyarokiszán, Martonoson és Adorjánon*. Szeged, 2007 (a továbbiakban Forró 1995, illetve Forró 2007).

3 Vajdasági Történelmi Levéltár. F. 183. A Megszállók és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság, Újvidék (a továbbiakban VL. F. 183.).

4 Bővebben lásd Molnár Tibor: *A Zentai Várospancsnokság válogatott iratai 1944–1945 – Odabrani spisi Komande grada Senta 1944–1945*. Szeged–Zenta, 2011 (a továbbiakban: Molnár 2011).

5 Zentai Történelmi Levéltár (a továbbiakban TLZ). F. 127. Sreski sud u Senti (1945–1962).

6 TLZ. F. 132. Sreski narodni odbor, Senta (1945–1959).

7 TLZ. F. 115. Narodni odbor opštine Kanjiža (1944–1970).

Kutatásaink magyarázata – külön-külön, a két levéltárban őrzött iratanyag ismeretével – egy-egy tanulmányban közöljük. A 16 áldozat sorsát tárgyaló történetek betűrendben sorakoznak.

A tanulmányokban, illetve a személyekről szóló történetekben nagyszámú korabeli dokumentumra hivatkozunk: az általunk legjelentősebbnek, legfontosabbnak, legérdekesebbnek minősített dokumentumok magyar fordítását a *Dokumentumgyűjtemény* című fejezet tartalmazza.

A szerb neveket a ma használatos helyesírás – keresztnév vezetéknev sorrend – szerint közöljük. Kivételt képeznek az eredeti iratok és az ezekből vett szó szerinti idézetek. Ezekben az esetekben a neveket az eredeti dokumentumban használatos formában vettük át.

